

Kloosters, broederschappen en gastvrijheid Hun betekenis voor de pelgrim



Verslag lezingencyclus voorjaar 2016

De werkgroep Geschiedenis en Cultuur van het Genootschap van Sint Jacob stelt zich ten doel het brede terrein van de geschiedenis en cultuur rondom de Jacobusverering op systematische wijze te verkennen, te ontsluiten en te promoten.

Voor meer informatie: zie www.santiago.nl

Nederlands Genootschap van Sint Jacob
Werkgroep Geschiedenis en Cultuur

Samenstelling: Wieb Koehoorn

Eindredactie: Wolter van der Zweerde en Herman Holtmaat

Joost Jansen, Norbertijn van de Abdij van Berne, pastor, theoloog en broederassistent in Conques.

Meer dan 25 jaar is Joost Jansen op de fiets langs de vele pelgrimsoorden in Europa getrokken. Natuurlijk ook naar Compostela. Velen heeft hij ontmoet. Hij heeft hun en zijn ervaringen gedeeld. De laatste jaren is hij geregeld in Conques waar de Norbertijnenpriorij aldaar duizenden pelgrims gastvrij ontvangt en hen nabij is. Joost Jansen deelt in hun leven. Hij luistert naar wat hen bezielt. Hij wil het gehoorde met u delen.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Kloosterordes en kloosterleven in de middeleeuwen	6
Peter Raedts, Emeritus hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen Woensdag 20 januari	
Gastvrijheid en de regel van Benedictus	11
Gerard Mathijsen, abt van de Benedictijnerabdij Sint Adelbert van Egmond Binnen Woensdag 3 februari	
Broederschappen en gasthuizen in de middeleeuwen	16
Paul Trio, hoogleraar middeleeuwse geschiedenis in Leuven Woensdag 17 februari	
De architectuur van het klooster	22
Kees van der Ploeg, architectuurhistoricus, verbonden aan de universiteit Groningen en Nijmegen Woensdag 2 maart	
De Abdij van Conques: een feest voor de pilgrim	28
Joost Jansen, Norbertijn van de Abdij van Berne, pastor, theoloog en broederassistent in Conques. Woensdag 16 maart	

Na de pauze is er volop gelegenheid om vragen te stellen. Er komen echter niet alleen vragen. De aanwezigen voelen merkbaar een sfeer van veiligheid, want enkelen zijn bereid om hun persoonlijk getinte ervaringen in Conques met alle aanwezigen te delen. We luisteren naar de korte verhalen van pelgrims die een ontspanning voelden vóór het kleine altaar van de abdijkerk, of gewoon (of misschien wel niet zo gewoon) de vraag die je bij aankomst in Conques werd gesteld over hoe het met je voeten is. Je kreeg drinken aangeboden en bij je vertrek werd je zelfs uitgezwaaid door een broeder. Ogenscheinlijk heel gewone dingen kunnen ineens (buiten)gewoon zijn en als heel bijzonder worden ervaren.

Wanneer avondvoorzitter Nico van Heijningen de avond wil afsluiten, heeft broeder Joost er nog lang niet genoeg van, want hij ziet nóg iemand met een vraag die ook beantwoord moet worden. Aansluitend laat hij ons met zijn allen nog eenmaal het 'Ultreia' zingen, wat de aanwezige pelgrims gepassioneerd meezingen.

Terecht begint Nico zijn dankwoord en avondsluiting dan ook met de woorden die bijval oogsten: **"Joost, het was dus een feest!"**.

Een belevenis om vast te houden en mee te nemen

Pelgrims bezoeken de vespers in de abdijkerk, ze eten hier samen, en ze zingen hier samen het welbekende pelgrimslied 'Ultreia'. Pelgrims ervaren de stilte in de abdijkerk, op de plaats waar God en mens elkaar aanraken. Hier voel je ten diepste dat je pelgrim bent.

's Avonds kun je genieten van het kerkorgelspel, en ondertussen kun je boven in de kerk een rondgang maken, langs de bijzondere kapitelen met al die oud- en nieuwtestamentische bijbelverhalen, die alle een boodschap in zich dragen, die eeuwen later nog steeds de mens van vandaag aanspreken.

Broeder Joost Jansen heeft in Conques zelf de biecht en verzoening herontdekt; in Conques, in deze bijzondere abdij, kun je je hartzeer delen en het allemaal in je gebeden aan God voorleggen.

Is Conques dan echt een feest voor de pelgrim? Ja, het is een belevenis, iets dat je vast wilt houden, zonder dat je het wilt en kunt vastpakken. Het is één van de plaatsen die je je altijd herinnert, die je gedenkt, waar je die eeuwenoude traditie zelf op je eigen manier invult, waardoor je het zelf tot een onvergetelijke beleving maakt.

Joost, het was dus een feest!

Een uur lang heeft iedereen geboeid zitten te luisteren naar wat broeder Jansen ons allen vertelt. Voordat we de pauze in gaan, wandelt de spreker als het ware samen met ons Conques uit over de markante Romeinse stenen boogbrug over de rivier de Dourdou. Vol begeestering zingen we met zijn allen het 'Ultreia'.

Inleiding

Kloosters en broederschappen waren voor de pelgrim in vroegere tijden van grote betekenis: ze fungeerden als opvangvoorziening, als plek om op verhaal te komen en als oord van zorg. Heden ten dage is hun aantal ver in de minderheid vergeleken met de vele andere opvang- en overnachtingsmogelijkheden. Zichtbaarheid en invloed van kloosterordes en broederschappen – in Spanje zijn ze er nog – zijn ontegenzeggelijk minder geworden. Niettemin blijft hun aantrekkingskracht groot, vanwege hun historische betekenis, hun soms imposante gebouwen, maar ook vanwege hun hedendaagse vormen van bezinning en spiritualiteit, niet zelden gebaseerd op een moderne interpretatie van de Regel van Benedictus.

In een vijftal lezingen lieten eminente sprekers voorjaar 2016 hun licht schijnen over de betekenis van kloosters, broederschappen en het thema gastvrijheid, in vroegere en huidige tijden.

Navolgend een bloemlezing uit hun bijdragen.



Peter Raedts

1. Inleiding tot de geschiedenis van het kloosterleven

Peter Raedts, emeritus hoogleraar 'Middeleeuwse geschiedenis' aan de Radboud Universiteit te Nijmegen leidde de serie in. Raedts, gespecialiseerd in de geschiedenis van het christendom en van de intellectuele geschiedenis van de Middeleeuwen, sprak over het kloosterleven, zoals zich dat in de christelijke cultuur van West-Europa door de eeuwen heen heeft ontwikkeld. Vanaf de 10e tot en met de 13e eeuw gaven de Benedictijnen, de Cisterciënzers en de Kartuziers de toon aan. Ze waren – en zijn – in essentie gericht op een zogenoemd 'vita contemplativa': een samengaan van gebed en handenarbeid, ofwel van 'ora et labora'. Toen in de loop van de 12e eeuw de economie opbloede, de bevolking toenam en de steden groeiden, werd het religieuze landschap verrijkt met nieuwe kloosterorden: de Franciscanen en de Dominicanen. Hun doelstelling was niet contemplatief, maar actief, gericht op zielzorg en geloofsverkondiging: de zogenoemde 'vita apostolica'.

Norbertijnen laten gasten toe in hun eigen leven en in hun eigen gemeenschap. Ze zijn wel geritmeerd, met hun gebeden, gebedstijden, vespers, completeen en aansluitend de pelgrimszegen. Hun motto in dezen is: 'Onderhoud de tijden, anders word je door de tijden opgeslokt'.

In Conques gebeurt er iets met de pelgrims die arriveren, overnachten en dan weer verder gaan.

Conques doet iets met haar pelgrims

Waar pelgrims vroeger als boetedoening in en door Conques kwamen, kun je de tegenwoordige passanten van Conques typeren als sportievelingen, en/of natuurgangers en/of cultuurgangers, en/of als spirituele en/of religieuze pelgrims. Af en toe spot je er trouwens ook iemand – meestal een jongere - die hier met een begeleider doortrekt als vorm van alternatieve straf; een eigentijdse vorm dus van de middeleeuwse boetedoening.

Niet voor niets wordt zo de abdijkerk van Conques een smeltkroes van emoties. Tijdens de gebeden openen veel pelgrims zich hier voor het Hogere. In Conques komt dat allemaal bij elkaar. Als je hier eenmaal als pelgrim bent gekomen, ga je anders weg.

Het aanbod van de Norbertijner priorijgemeenschap bestaat vooral uit gastvrijheid, te midden van de broeders en de hospitaliers. Hier ervaar je de gastvrijheid bij de mensen, en ook de gastvrijheid van God, als een Andere Aanwezigheid. De pelgrim voelt dat hier iets is, wat ons allen overstijgt. Er gebeurt van alles in je en om je heen.

het klooster van Agen, waarna het aantal wonderen te Conques opviel. Conques werd een belangrijke pelgrimsplaats.

Karakteristiek zijn de uit de negentiger jaren daterende moderne kerkraden van de abdijkerk.

Bekend is Conques ook vanwege haar gastvrijheid van de zes Norbertijnen, die hun aantal in het hoogseizoen verdubbeld zien met zes meehelpende medebroeders. In het hoofdseizoen overnachten er zo'n 100 van de 150 pelgrims in de slaapvertrekken van het pelgrimshuis van de abdij. Ondersteuning is dan van harte welkom.

In Conques vindt de pelgrim ontspanning, ontmoeting (gezellig met anderen eten en praten) en stilte. In die stilte kun je hier leren luisteren naar je hart.

Zo staat Conques voor 'feest'; het feest van plezier, van goed en lekker eten, van ontmoeting, van elkaar herkennen, en iedereen voelt hier dat je als pelgrim zowel een uiterlijke als een innerlijke weg gaat.

Bemin en onderhoud de tijden

De Norbertijnen van Conques leven volgens de Regel van Augustinus: altijd op weg naar God, onder het motto: 'Bemin, en doe dán wat je wilt'. Het 'met elkaar' staat bij hen centraal; dus samen leven, samen bidden en samen werken. Leven, werken en bidden voor een Norbertijn moet/mag een eenheid vormen. Bidden is als het ware stilstaan bij het grotere geheel waarvan jij deel uit maakt. Verder zorgen de Norbertijnen ervoor dat ze ook de kerk ter plaatse zijn. De liturgie en de diaconie van de Norbertijnen is altijd geworteld in en gericht op de eigen streek.

De eerste christenen en de Romeinen

De aanleiding voor het christelijk kloosterleven lag volgens Raedts bij de brief die de apostel Paulus schreef aan de Korintiërs. Paulus riep de eerste christenen op om niet te trouwen, omdat het einde der aarde waarschijnlijk spoedig zou aanbreken. Deze nogal apocalyptische oproep had als bedoeling dat de christen zich vooral zou concentreren op God. Ongetrouwd blijven zou de christen dichter bij God brengen. Een oproep niet te trouwen, komt in het Jodendom en in de Islam niet voor. In het christendom zijn niet-gehuwden echter door de eeuwen heen altijd een belangrijk element in het kerkelijk leven geweest.

Toen de wederkomst van Christus langer bleek te duren, trokken niet-gehuwde christenen zich wel als kluizenaars terug in de woestijn, waar ze zich permanent plachten te vestigen.

In tegenstelling tot wat velen denken, paste het ongehuwd blijven en het onthouden van seksuele contacten ook heel goed in de Romeinse cultuur, want eigenlijk hadden de Romeinen - vanwege het vermeende gevaar van de verzwakking van de seksueel actieve man - ook een diep wantrouwen jegens seksualiteit, aldus Raedts.

Deze twee aspecten hebben er toe bijgedragen dat het christelijke kloosterleven met haar terughoudendheid jegens seksualiteit (het celibaat) ontstond.

De perifere kloosters in het Midden-Oosten

Later constateerde men dat het toch beter zou zijn om meer sociale controle uit te oefenen op bijvoorbeeld de seksuele onthouding. Het leidde ertoe dat in de 3de en 4de

eeuw ongehuwde kluizenaars zich verenigden tot kleine leefgemeenschappen. Zo ontstond er als het ware een maatschappelijke tegencultuur van groepen monniken die in afzondering leefden en zich in het geheel niet bemoeiden met de samenleving. Tot op de dag van vandaag zie je in het Oosten nog veel van dergelijke kloostergemeenschappen in eenzame, onherbergzame gebieden.

De invloedrijke kloosters in het Westen

In het Westen verliep dat geheel anders. Rond het jaar 400 kwamen hier de eerste kloosterlingen. In tegenstelling tot in het Oosten veranderde de kloosters in het Westen zich tot belangrijke instituten in de samenleving. Rond het jaar 500 zorgden de kerkelijke functionarissen van het Franse Arles bijvoorbeeld voor het burgerlijk bestuur van de stad. Kloosters werden centra van cultuur, onderwijs en politiek bestuur. Kloosterlingen waren van origine veelal leden van de hoge adel. Door hun invloed en bestuurlijke connecties vormden de kloosters met hun kloosterboerderijen, kloosterscholen en -bibliotheken de centra van de macht in de regio. De Frankische heerschappij werd vanuit de kloosters bestuurd.

Onder het bewind van Karel de Grote en zijn zonen werden kloosters verplicht de 'Regel van Benedictus' in te voeren. In het jaar 910 woonden er in het klooster van het Franse Cluny zo'n 500-600 monniken, en hadden zij (totdat de Sint-Pieterskerk in Rome werd gebouwd) de grootste kerk van Europa. Het klooster van Cluny was ongelooflijk machtig en invloedrijk.

Joost Jansen begint zijn lezing in Le Puy-en-Velay, de startplaats van de Via Podiensis, de Franse pelgrimsstad waar veel pelgrims hun tocht beginnen met het in ontvangst nemen van de pelgrimszegen. Hun tocht gaat vervolgens verder naar en over de bergen van de Aubrac, met z'n prachtige vergezichten. Drie dagen later, bij de afdaling van de hoogvlakte, zien de pelgrims plotseling de enorme kloosterkerk van Conques opdoemen. Pelgrims ervaren Conques vaak als hun eerste inleiding in het ware pelgrimeren, want tijdens hun gesprekken met de monniken in Conques komt er van alles los, zo na die eerste pelgrimsdagen van stilte, eenzaamheid en kortdurende ontmoetingen. In Conques is er dan ineens alle tijd en alle ruimte om tot jezelf te komen.

Verwijzend naar het onderzoeksrapport 'God in Nederland, 1966-2016' dat onlangs verscheen, noemt Joost Jansen het gegeven dat we in de afgelopen jaren de kerken zagen leeg lopen.

In de abdij van Conques is daar weinig van te merken. Ook andere publicaties wijzen daarop, maar de pelgrimswegen lopen vol. Er is dus iets aan de hand op de religieuze weg die (door) Europa gaat. Conques lijkt daar een voorbeeld van.

Wat maakt Conques tot een feest?

De 12e eeuwse abdijkerk van Conques (schelp) is opvallend goed bewaard gebleven. Begonnen als een kleine kapel, groeide de abdij uit tot een majestueus kloostergebouw, nadat de monniken van Conques erin waren geslaagd om de relieken van Sainte-Foy te stelen uit



Joost Jansen

5. De Abdij van Conques, een feest voor de pelgrim

Joost Jansen is Norbertijn en verbonden aan de Abdij van Berne, waar hij woont en leerhuizen verzorgt. Hij is ook pastor in de parochies van Dinther, Heeswijk en Loosbroek. Al meer dan 25 jaar pleegt Joost te fietsen langs de vele pelgrimsoorden in Europa. In de afgelopen jaren verbleef hij jaarlijkse enkele weken als toegevoegd kloosterling-pastor in de abdij van Conques, om daar tijdens het hoogseizoen de vaste formatie van zes monniken te ondersteunen. In al die jaren heeft hij dus veel pelgrims ontmoet en hun ervaringen gedeeld. Opdracht en titel van zijn lezing luidt: 'De abdij van Conques - een feest voor de pelgrim'.

Uit een inventarisatie bij handopsteken blijkt dat een groot deel van de aanwezigen tijdens hun pelgrimage of anderszins al één of meerdere keren (de abdij van) Conques heeft bezocht. Een feest van herkenning dus, zeker ook vanwege de kloostermuziek uit Conques die Joost Jansen bij het begin van zijn lezing, tijdens de pauze en na afloop liet horen.

Armoede als ideaal

In de 11e en 12e eeuw, een tijd van sociale en economische revolutie, ontstonden er steden, als belangrijke centra van handel en ambacht. Europa werd rijk, kijk maar naar de grote kathedralen die in die tijd zijn gebouwd.

De kloosters maakten een omslag. Aanvankelijk in armoede begonnen, waren kloosters rijk geworden. In kloosters groeide echter het besef dat de kloosterlingen de samenleving in moesten, om het evangelie te prediken, om in navolging van Jezus in armoede rond te trekken, om in leven te blijven door te bedelen. Kloosters moesten arm zijn, zo was de gedachte. De armoedebeweging van Franciscus is een mooi voorbeeld daarvan. Ook de Spaanse Dominicus verkondigde in Spanje en Zuid-Frankrijk naast de prediking, het ideaal van de armoede. Deze ontwikkeling zette zich verder voort met de stichting van de orde van de Jezuïeten. Jezuïeten zijn van opvatting dat het 'ora et labora' en het getijdengebed, ondergeschikt zijn aan de geloofsverkondiging. Om dat laatste te bereiken dienen zij zich vrij in de samenleving te kunnen bewegen; ze mogen derhalve zelf beoordelen op welk moment van de dag zij hun gebeden zegden. Zo zijn zij - de wereld in trekkend - overal in de gelegenheid om altijd actief te zijn waar dat nodig is.

*Hoe succesvoller een klooster is,
hoe meer ze worden overladen met giften,
hoe eerder ze van hun idealen afraken.*

Vrouwelijke kloosterlingen

Ook de adellijke dames wilden Christus navolgen, in armoede een kloosterlijk leven leiden om God te dienen en dagelijks te bidden. Omdat het voor hen niet geoorloofd was om zich vrij door de toenmalige wereld te bewegen, vestigden deze vrouwen zich als kloosterlingen in huizengroepjes nabij de stadskerk. Zo ontstonden in de 13e eeuw de zogenoemde Begijnenhofjes. Vanaf de 16e eeuw echter mochten ook vrouwelijke kloosterlingen de wereld in trekken. Zij bekwaamden zich in maatschappelijke taken. Vanaf het jaar 1800 werden de vrouwelijke kloosterlingen steeds belangrijker. Op een gegeven moment was bijvoorbeeld driekwart van de kloosterlingen vrouw. Zij waren actief in de samenleving, in het onderwijs, in ziekenhuizen, in gevangenissen en in de zorg voor de wezen.

Peter Raedts, docent kerkgeschiedenis en emeritus hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Diens boek De Ontdekking van de Middeleeuwen werd in 2011 genomineerd voor de Libris Geschiedenis Prijs.

juist onder de mensen, in de stad. Ze legden zich toe op de prediking. Bedelordes mochten officieel geen bezit hebben. In Italië bijvoorbeeld waren de bedelordekerken doorgaans eigendom van de stad.

Anders dan de architectuur van de Benedictijnen en Cisterciënzers is de kerkarchitectuur van de bedelordes gericht op geloofsverkondiging, op het ontvangen van grote groepen mensen; de preekstoel neemt er een belangrijke plaats in. In hun kerken, altijd gebouwd in de stad, zie je dikwijls aan de ene zijde een beeld van Maria en aan de andere zijde een beeld van Franciscus van Assisi. Voor de gelovigen was de boodschap duidelijk: hier gaat het om, lieve mensen: wees als Maria en Franciscus: dienstbaarheid, leef geweldloosheid en in vrede.

Zielszorg was voor de Bedelordes één van hun belangrijkste taken – je ziet het terug in hun kloosterarchitectuur.

Kees van der Ploeg, architectuurhistoricus en verbonden aan de universiteit Groningen en Nijmegen promoveerde op het proefschrift Art, architecture and liturgy; Siena Cathedral in the Middle Ages. Zijn onderzoek richt zich op de kunst en architectuur van de middeleeuwen. Hij is één van de auteurs van het boek De middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden.

werden afgescheiden van de priesters. Niet alleen in de kloosterkerk, maar ook in de eetzaal (de refter) werd die scheiding aangehouden. In de kloosterarchitectuur van de Benedictijner kloosters is die scheiding van priesters en lekenbroeders duidelijk zichtbaar. Ook in de aankleding was die scheiding zichtbaar, want de ongeletterde lekenbroeders en de andere kerkgangers werden getrakteerd op afbeeldingen (van heiligen en bijbeltaferelen), maar in het deel waar de priesters verbleven, ontbraken die beelden, want - zo werd gedacht - de priesters kunnen immers wel (bijbel)lezen.

De Norbertijnen

Een andere kloosterorde is die van de Norbertijnen, die vooral werden aangetroffen in de noordelijke kustgebieden van Duitsland en Nederland.

De Norbertijnen hielden zich vooral ook bezig met het opwerpen van dijken, de drooglegging met kanalen en sluizen, en met de ontginning van het land. De toenmalige vorsten schonken grote gebieden land aan deze kloosters, in de wetenschap dat zij zich dan wel bezig zouden houden met bovenstaande landwerkzaamheden. De vorsten bedongen als tegenprestatie voor hun schenking dat zij - eenmaal gestorven - zouden worden begraven in hun kloosterkerken.

Bedelordes

Begin 13de eeuw ontstaan, min of meer parallel met de groei en toenemend belang van de steden, twee nieuwe kloosterordes, de Franciscanen en de Dominicanen. De leden van deze ordes leefden niet in afzondering, maar



Gerard Mathijsen

2. Gastvrijheid en de regel van Benedictus

De tweede lezing ging over Gastvrijheid en de regel van Benedictus. Spreker was Gerard Mathijsen, geboren in 1937 te Weert en in 1958 ingetreden in de Sint-Paulusabdij te Oosterhout. Na zijn monastieke vorming aldaar en een theologiestudie in Oosterhout, Egmond en Tilburg, studeerde hij van 1967 tot 1970 aan het Oriëntale te Rome 'Theologie van het Christelijke Oosten' en aan de Vaticaanse bibliotheek 'Bibliotheekeconomie'. In 1978 kwam hij naar Egmond, waar hij vanaf 1981 Overste (abt) is.

De betekenis van de Regel van Benedictus

Abt Mathijsen begint zijn voordracht met zijn waardering uit het uitspreken voor al die aanwezige toehoorders die ooit als pelgrim naar Santiago de Compostela zijn gelopen of gefietst. Hij heeft die pelgrimservaring niet. Maar het komt hem voor dat er een zeker verband moet zijn met de gedachte achter de Regel van Benedictus. Die regel is er niet uitsluitend voor kloosterlingen. De Regel van Benedictus kan ook voor buiten de muren van het klooster

een bron zijn van levensoriëntatie en levensélan. Juist ook in onze hedendaagse drukke samenleving kan ze ons er bewust doen zijn van orde en flexibiliteit, van de kunst van het aandachtig luisteren en het voortdurend werken aan het verbeteren van onze stijl van leven.

Voor wie echter gehoor wil geven aan zijn roeping om voor de rest van zijn leven voortdurend op zoek te gaan naar God, is het intreden in een klooster een goede optie. Het is dan wel gewenst dat je een 'zoekend mens' bent, bijvoorbeeld ook zoekend naar de zin van het leven.

De Orde van Benedictus

Benedictus van Nursia (die leefde van circa 480-547) putte bij het formuleren van zijn Regel (van Benedictus) ook uit de regels van andere abten. De Regel van Benedictus munt uit in duidelijkheid. De Regel is een voorschrift, maar de dienstdoende abt mag plaatselijk de Regel ook aanpassen, dus je kunt zeker wel leven volgens de Regel van Benedictus, zonder precies te doen als Benedictus.

Koning Lodewijk de Vrome (778-840) besloot dat de kloosters in zijn rijk alleen de Regel van Benedictus mochten hanteren. Mede daardoor is deze Regel wijd verbreid geraakt. Tot de Middeleeuwen was de Regel van Benedictus erg belangrijk.

Aan de hand van twee landkaarten van Nederland laat abt Mathijsen zien waar zich vroeger de abdijen van de Benedictijnen en Benedictinessen bevonden, en waar we vandaag de dag in Nederland nog Benedictijner abdijen vinden.

de veelal prachtig gebeeldhouwde kapitelen. In de kloostergebouwen uit de Karolingische tijd vind je soms nog architectuur-elementen uit de Romeinse tijd, bijvoorbeeld Korintische zuilen. Veel oudere monumentale sculpturen waren overigens vaak niet van steen, maar van gips gemaakt. Gips is nogal kwetsbaar, met als gevolg dat er van die gipsen decoraties niet veel resteert.

Cisterciënzer kloosterarchitectuur

Vervolgens bespreekt Kees van der Ploeg de kloosterarchitectuur van de Cisterciënzers, een kloosterorde die mede ontstond als een reactie op de rijkdom van de Benedictijner kloosters. In de Cisterciënzer kloosters vind je niet de figuratieve rijkdom van de Benedictijner kloosterkerken. Voor de Cisterciënzers, met Bernard van Clairvaux als één van de beeldbepalende figuren, was eenvoud en soberheid troef. De opkomst van de Cisterciënzerorde markeert tevens een stijlbreuk: niet langer het romaanse, maar de gotiek. Die stijlbreuk valt samen met de opkomst van de burgerij en het ontstaan van nieuwe bouwtechnieken zoals de skeletbouw. De kloostergebouwen van de Cisterciënzers zijn technisch goed verzorgd, met hun herkenbaar mathematische patronen.

Een andere kenmerk van de Cisterciënzers is dat zij onderscheid maakten tussen monniken met of zonder priesterwijding, dus enerzijds de priesters, en anderzijds de lekenbroeders en de kerkgangers. In hun kloosterkerken tref je vaak het doksaal aan, een afscheiding dwars door de kerk, waarmee de lekenbroeders

loop van de 9de en 10de eeuw kreeg de 'architectonische formulering' van het klooster zijn eigen vorm. Begin en doorstart van de typische kloosterarchitectuur wordt zichtbaar. Bekende voorbeelden zijn de kloostergebouwen van het klooster in Sankt Gallen (Zwitserland) en in Cluny (Bourgondië).

Karolingische kloosterarchitectuur van de Benedictijnen

In de Latijnse wereld was het met name Benedictus van Nursia die de basis legde voor het kloosterleven. In de naar hem genoemde Benedictijnse kloosterorde staan bidden en werken (ora et labora) centraal. Dat betekende natuurlijk ook iets voor de vormgeving van de kloosters. Met al hun voorzieningen vormden vooral de grotere kloosters bijna een stad in het klein. Ze fungeerden als centrumplaatsen van cultuur. Kloosters waren de enige plaatsen van wetenschap en onderwijs, ook al bleef gebed en ascese (de sobere, strenge levenshouding) uitgangspunt.

De Benedictijner kloosterkerken hadden meerdere altaren en kapellen, veelal om het uitdijend aantal relieken een plek te geven, om alle priestermonniken in de gelegenheid te stellen dagelijks de mis te lezen, als ook om grote aantallen pelgrims te kunnen ontvangen. De introductie van de kooromgang met zijn straalkapellen rondom het hoofdaltaar is een mooi voorbeeld van de (romaanse) architectuur van een kloosterkerk. De pelgrims konden zo zich vrijelijk rondom het hoofdaltaar bewegen. Kenmerkend voor (vroeg)romaanse kloosterkerken zijn ook

Leven en werken van de kloosterling

Kloosterleven is een vorm van gemeenschapsleven. Een Benedictijn heeft zich duurzaam verbonden met de kloostergemeenschap. Hij gaat en staat voor stabiliteit, gehoorzaamheid en armoede (inclusief het celibaat en het leven in gemeenschap van goederen, zonder privébezit). In een kloostergemeenschap moet orde zijn. Rust, ritme en regelmaat zorgen voor houvast in leven en werken. Kloosterleven vraagt om discipline. Iedere monnik draagt daar op z'n eigen individuele wijze aan bij. Iedere monnik is binnen de gemeenschap onmisbaar en belangrijk. De Regel van Benedictus is daarbij een leidraad. Ze helpt de monnik bij zijn geestelijke ontwikkeling; de Regel indachtig blijft iedere monnik zijn hele leven een leerling.

Gastvrijheid van de Benedictijnen

Alhoewel de Benedictijner monniken binnen de muren van een abdij wonen, leven en werken, staat men als klooster wel open voor bezoekers. Gasten (vroeger bijvoorbeeld blinden, vrouwen met problemen, leprozen, soldaten, pelgrims, maar ook aanzienlijken; en tegenwoordig veelal monniken, pelgrims, reizigers) mogen in een Benedictijns klooster niet ontbreken; zij horen erbij. In een abdij met een gastenverblijf ontmoet je 'mooie mensen'.

Het 53e hoofdstuk van de 73 hoofdstukken van de Regel van Benedictus gaat over 'Gastvrijheid'.

Voor de Benedictijn moet God je grote Vriend worden in je leven; en dat zoek en vind je vooral ook in de stille afzondering.

Gasten ontvang je alsof je Christus zelf ontvangt.
Gastvrijheid maakt deel uit van de eredienst. Je ontmoet de Christus in je gast, eigenlijk in iedereen. Benedictus vraagt dat je zorgt voor zieken en armen, en dat je eerbied hebt voor iedereen.

Tegenwoordig staan Stilte en Verdieping centraal, daarin je oriënterend op je bestaan. Er is veel aandacht voor persoonlijke vorming en voor godsdienstige beleving. Voor gasten en voor belangstellenden die zich oriënteren op een permanente intrede in de abdij gaat het ook om bijzondere ontmoetingen, die leiden tot verrijkende ervaringen. Daarin vind je rijkdom voor je geest.

De liefde gaat vóór de regel

Na de pauze toont abt Mathijsen op het grote beamerscherf een aantal foto's van beroemde Benedictijnse abdijen in Europa. Hij vertelt daarbij ook over de abdijen die hij in de afgelopen jaren heeft bezocht. Herkenbaar zijn bijvoorbeeld de mooie fotobeelden van beroemde pelgrimsplaatsen zoals Vézelay en Le Puy-en-Velay.

In een korte ronde is aansluitend nog gelegenheid om enkele vragen te stellen, die abt Gerard Mathijsen op vriendelijke en soms ook op humoristische wijze beantwoordt.

Een mooi citaat uit zijn reacties op vragen:
De (Benedictijnse) Regel is mooi, maar de liefde gaat vóór, de liefde is belangrijker dan de regel.

En zo gastvrij als je van een Benedictijnse kloosterling mag

een bijna vorstelijke levenswijze aannemen - blijft de oorspronkelijke kern van de kloosterarchitectuur altijd zichtbaar.

Oorsprong van het klooster

De oorsprong van het kloosterleven ligt in de christelijke Oudheid, maar we mogen niet stellen dat het kloosterleven van meet af aan een christelijk verschijnsel is. Kluizenaars trokken zich terug uit de samenleving om zich af te zonderen buiten de gemeenschap.

Nu mag het dan zo zijn dat men zich als kluizenaar individueel, en later ook in groepen terugtrok uit de samenleving, dat betekende niet dat deze kloosterlingen zich geheel konden onttrekken aan de samenleving, want de wereld wist het klooster wel degelijk te vinden, en zocht de kluizenaars en monniken graag op. Het was een soort dubbele dynamiek: je terugtrekken uit de wereld én de wereld die je achterna komt.

Overigens waren het aanvankelijk alleen mannen die zich terugtrokken, maar vanaf het jaar 700 na Christus zie je dat ook vrouwen een dergelijk kluizenaarsbestaan verkiezen.

Opkomst van de kloosterarchitectuur

Een gemeenschap van monniken streefde een zo groot mogelijke zelfstandigheid na. Men probeerde zoveel mogelijk zelfvoorzienend te zijn. Rondom een vaste kern van kerk, kloostergang, kapittelzaal, refter en dormitorium werd een wisselende reeks nutsvoorzieningen ingericht, zoals boerderijen, werkplaatsen (water)molens, e.d. De voorzieningen werden beveiligd door ze te ommuren. In de



Kees van der Ploeg

4. De architectuur van het klooster

De vierde lezing werd verzorgd door Kees van der Ploeg, universitair docent architectuur-geschiedenis verbonden aan de universiteiten van Groningen en Nijmegen. Zijn wetenschappelijk onderzoek richt zich op de kunst en architectuur van de Middeleeuwen. Hij is één van de auteurs van het boek 'De middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden'.

Diversiteit in kloosterarchitectuur

Naar gelang de religieuze en spirituele opvatting van de kloosterorde zijn er verschillen en overeenkomsten in de kloosterarchitectuur aan te wijzen. In de twaalfde eeuw ontwikkelen de Cisterciënzers een eigen variant van het klooster, vaak direct herkenbaar aan de bijna mathematische aanleg. De kloostercomplexen van de bedelorden zijn meestal compacter van opzet, omdat ze gewoonlijk in dicht bebouwde steden stonden/staan.

In de Renaissance mag vervolgens de uiterlijke vorm sterk veranderen; de opzet van het klooster blijft zoals voorheen. Zelfs in overdadig gedecoreerde kloosters uit de periode van de Barok - de periode waarin de abten soms

verwachten, sluit deze wellevende abt van de Benedictijner abdij Sint-Adelbert van Egmond-Binnen af met de woorden:

Iedereen is van harte welkom in elke Benedictijnse abdij.

En ook vanavond wordt de hectiek van Europa en Nederland vandaag de dag in vraag en antwoord niet vergeten.

Abt Gerard Mathijsen leert ons, leert jou en mij:

We zitten met zijn allen met de handen in het haar, maar we mogen/moeten de vluchtelingen niet buiten laten staan.

Gerard Mathijsen, abt van de Benedictijnenabdij Sint Adelbertus van Egmond Binnen, studeerde na zijn monastieke vorming in de Sint Paulus Abdij in Oosterhout, theologie in Rome. In 1978 kwam hij naar Egmond waar hij sinds 1981 Overste is.



Paul Trio

3. Broederschappen en gastvrijheid

De derde lezing werd verzorgd door Paul Trio, hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis aan de Katholieke Universiteit van Leuven. Hij doceert er onder andere Kerk- en cultuurgeschiedenis van de Middeleeuwen. Zijn onderzoek spitst zich toe op de domeinen van de volksreligie (zoals schenkingen, bedevaarten, processies, dodenherdenking), van corporaties, reguliere en seculiere (semi-)kerkelijke instellingen en hun bewoners, studie en opleiding, van armen- en ziekenzorg, en het dagelijkse stedelijk leven. Hij publiceerde onder andere over abdijen en kloosters, broederschappen, stadsbesturen, armenzorg en over de inplanting van bedelorden en begijnen.

Broederschappen van Gent

In zijn lezing 'Broederschappen en gasthuizen. Hun rol in de middeleeuwse gastvrijheid' ging Paul Trio in het bijzonder in op de opkomst en teloorgang van de (Jacobus-)broederschappen, tegen de achtergrond van veranderende maatschappelijke verhoudingen. Een zevental jaren lang heeft hij de broederschappen van het Belgische Gent bestudeerd. Omdat Gent vroeger zoveel

de loop van de jaren natuurlijk steeds meer kennis beschikbaar is gekomen. Met andere woorden, ook zijn eigen onderzoeksbevindingen zouden op den duur waarschijnlijk nog wel eens met recht kunnen worden bekritiseerd. Een voorbeeld van hoe historici zich vaak tot elkaar verhouden: ze bekritisieren elkaars werk, maar relativeren dat ook wel weer uit respect voor elkaar.

Nederlands-Belgische samenwerking gewenst

Paul Trio looft ons Nederlands Genootschap van Sint Jacob, om haar initiatief te komen tot een zo uitgebreid mogelijke inventarisatie van alle Jacobalia langs pelgrimspaden. Er zou - volgens Trio - nog meer samenwerking tussen Nederlandse en Belgische historici moeten komen op wetenschappelijk onderzoeksgebied, want de noordelijke Nederlanden en de zuidelijke Nederlanden zijn immers één cultuurgebied.

Paul Trio is hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de K.U. Leuven. Hij doceert er onder meer kerk, religie en cultuur in de middeleeuwen en geschiedenis van de middeleeuwen. Zijn onderzoek spitst zich voornamelijk toe op de domeinen van de volksreligie (schenkingen, bedevaarten, processies, dodenherdenking, etc.), corporaties, reguliere en seculiere (semi-)kerkelijke instellingen en hun bewoners, studie en opleiding, armen- en ziekenzorg en het dagelijks stedelijk leven. Hij publiceerde o.a. over broederschappen, abdijen en kloosters, stadsbestuur, armenzorg, watervoorziening en de inplanting van bedelorden en begijnen.

maaltijd op de 25e juli (de jaardag van de patroonheilige Sint Jacob) lag wel voor de hand. Op deze dag vond ook de bestuurswissel plaats.

Een hospitaal was voor de meeste broederschappen van belang, maar niet elk broederschap had een eigen hospitaal. Hospitalen waren eigenlijk dure bezigheden voor een broederschap. Waar broederschappen aanvankelijk zelf nog de scepter zwaaiden over hun hospitaal, zie je in de loop van de jaren een groeiende inmenging van de stedelijke overheid.

De Sint-Jacobusbroederschappen deden alle aan een vorm van armenzorg, de eerste georganiseerde stedelijke armenzorg die openstond voor alle stedelingen. Een bron van inkomsten waren de Sint-Jacobskapellen, vooral vanwege het drukke kapelbezoek, gestimuleerd door de aanwezige relieken, én het verkopen van aflaten.

Kritiek en respect

Na een korte vragenronde sluit Paul Trio af met zijn stelling dat er nog veel onderzoek nodig is op het gebied van broederschappen en hun gasthuizen. Opvallend vaak bekritiseert Paul Trio vanavond trouwens de publicaties van de Nederlandse historicus professor Jan van Herwaarden, die ook veel heeft gepubliceerd over de geschiedenis van de pelgrimage. Van Herwaarden zou teveel gebruik hebben gemaakt van secundaire bronnen, zonder zelf voldoende primaire bronnen te onderzoeken. Tegelijkertijd relativeerde Trio zijn collegiale kritiek ook weer door erop te wijzen dat Van Herwaarden één van de eerste onderzoekers op dit gebied was en er inmiddels in

broederschappen kende, was er overvloedig onderzoeksmateriaal beschikbaar. Gent was voorheen de grootste stad van de Nederlanden.

Broederschappen zijn vrijwillige organisaties. In tegenstelling tot de kloosters en abdijen waar kloosterlingen doorgaans voor het leven intreden en een gelofte van armoede afleggen, word je wel lid van een broederschap, maar hoef je geen gelofte af te leggen, en kun je het lidmaatschap van de broederschap gewoon (blijven) uitoefenen naast je gezinsleven. In tegenstelling tot gilden is het hoofddoel van een broederschap in principe wel religieus van aard. Men kon overigens gelijktijdig ook lid zijn van meer dan één broederschap. Al vanaf de 13e eeuw is er in Gent sprake van broederschappen. De broederschappen van Sint Jacob hebben doorgaans ook een hospitaal in eigendom en beheer.

Hospitalen voor pelgrims worden gasthuizen voor proveniers.

De meeste broederschappen van Sint Jacob zijn vanaf ongeveer het midden van de 13e eeuw opgericht door pelgrims, na terugkomst van hun bedevaart naar Santiago de Compostela. Die teruggekeerde pelgrims zorgden met hun broederschap vaak voor de bouw van een mooie kapel en/of voor een altaar in de kerk. Hun 'Hospitalis Sancti Jacobi' lagen aanvankelijk doorgaans nog buiten de stadsmuren, zodat de passerende pelgrims het hospitaal gemakkelijk binnen konden komen. Door de voortgaande stadsuitbreidingen kwam zo'n hospitaal (voor armen,

zieken en pelgrims) in later tijden vaak in de bebouwde stadskom te liggen.

Omdat de kas van dergelijke pelgrimshospitalen (godshuizen) niet werd gespekt door de meestal behoeftige pelgrims die het hospitaal op doorreis als nachtaccommodatie of als verpleegpost bezochten, gingen sommige broederschappen ertoe over om de rijke stadsbejaarden tegen flinke vergoeding tot hun levensende te laten wonen in het hospitaal. Deze zogenoemde proveniers kochten zich met de onmiddellijke inleg van flinke sommen geld in het hospitaal, met als tegenprestatie dat zij voor de rest van hun leven goed verzorgd zouden worden in deze broederschapsgasthuizen. Het spreekt voor zich dat het resultaat daarvan was dat deze gasthuizen - die aanvankelijk waren bedoeld voor passerende pelgrims - op den duur niet of nauwelijks nog pelgrims op doorreis konden herbergen. De rijke proveniers verdrongen dus eigenlijk de arme pelgrims.

Santiagobroederschappen

Een lidmaatschap van een broederschap was niet voor iedereen weggelegd. In principe moest je de bedevaart naar Santiago hebben voltooid, maar in latere tijden werd ook je belofte dat je op termijn op bedevaart zou gaan, geaccepteerd als alternatief toelatingscriterium. Het lidmaatschap was trouwens allesbehalve goedkoop, want behalve dat je inleggeld betaalde (de kostprijs van een totale bedevaart), moest je ook jaarlijks een geldelijke bijdragen doen. Dat het tamelijk hoge bijdragen waren, kun je concluderen uit het feit dat het veelal de stadselite

was, die lid was van een broederschap. Veelal waren de leden verwant aan de stadsbestuurders die uit de elite van de stadspopulatie bestond.

Behalve de 'Sgroots Sancte Jacobs'- broederschappen (van Jacobus de Meerdere) waren er trouwens ook 'Romebroederschappen' en Jeruzalembroederschappen'. Hun werkwijze verschilde echter niet van die van de Jacobusbroederschappen.

Vrouwen horen niet te pelgrimeren

Het percentage vrouwen dat lid van een broederschap was, schommelde aanvankelijk tussen zo'n 10-50%, maar bij periodes werd men minder soepel in het toelaten van vrouwelijke leden, want men vond dat het eigenlijk niet hoorde dat vrouwen op pelgrimsreis gingen. Vrouwen op weg naar Santiago beloofden eigenlijk weinig goeds, dus dergelijke pelgrimstochten van vrouwen waren 'not done'.

Ook al was het percentage vrouwen van sommige broederschappen aanvankelijk nog hoog, het bestuur van een broederschap was altijd voorbehouden aan de mannen.

Ledenparticipatie

Broederschappen opereerden tamelijk autonoom, los van de kerk, en broederschappen kenden nauwelijks priesters als lid. De elite bestuurde. Uit ledenlijsten blijkt dat bestuurders soms na een korte onderbreking al snel opnieuw bestuurslid werden.

Niet alle leden kwamen trouw naar alle bijeenkomsten van het broederschap, maar de aanwezigheid bij de jaarlijkse